

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Ayhan CANKUT¹

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye ve Rusya, ortak düşmanları olan emperyalist devletlere karşı yürüttükleri mücadele nedeniyle dostça bir ilişki içerisine girmişlerdir. Fakat görünürde olan bu dostluğun arkasında karşılıklı çıkarlar söz konusuydu. Türkiye için bu durum, dış politikada yardımlaşma, iç politikada Sovyetlerin her türlü ideolojik girişimlerini engelleme esasına dayanmaktadır. İngiltere ve Fransa'nın o dönemde yürüttükleri politika her iki devletin de ilişkilerini devam ettirmesini zorunlu kılmıştır. Ancak Türkiye ve Rusya arasında hiçbir zaman tam bir güven ortamı oluşturulamamıştır. Rusya'nın Anadolu'ya Bolşevik rejimini yayma çabaları ve Ermenilere verdiği destek Ankara Hükümetini rahatsız etmişti. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması neticesinde doğu sınırlarının güvenliğini sağlayan Türkiye, bütün gayretlerini Batı Cephesi'ne yönlendirme imkânına kavuşarak ordusunun durumunu kuvvetlendirmiş ve Yunanistan'ı yenilgiye uğratmayı başarmıştır. Lozan'da görüşmelerin tamamına katılmayı başaramayan Sovyet Rusya Boğazlar konusu görüşülürken Türkiye ile fikir ayrılığı yaşasa da İtilaf Devletlerine karşı Türkiye'yi destekleyici bir tavır sergilemiştir. Türkiye ise mecburen İngiltere'nin Boğazlar konusundaki tekliflerini kabul etmek durumunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevikler, Türk-Rus, Türkiye Komünist Partisi.

Jel Kodları: Y70, Y80, Y20.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, İİBF, a.cankut@hotmail.com

NATIONAL STRUGGLE PERIOD TURKEY-RUSSIA RELATIONS

ABSTRACT

A new era in Turkish-Soviet relations began after The First World War. Turkey and Russia entered into a friendly relationship because of the struggle against to the imperialist states with their common enemy, but mutual interests were hidden behind this apparent friendship. In this case for Turkey, cooperation in foreign policy, in the domestic policy is based on blocking any kind of ideological initiative of the Soviet Union. The policy that England and France carried out in that time obliged both states to maintain their relations. However, a secure environment never could be created between Turkey and Russia. Russia's efforts to spread the Bolshevik regime to Anatolia and its support for Armenians have disturbed the Ankara government. The sequel of The Moscow Treaty which was signed between Turkey and Soviet Russia in 16 March 1921, Turkey provided the security of the eastern boundary strengthened the situation of the army by gaining the opportunity to direct all efforts to the west front, and she achieved to defeat The Greece. Soviet Russia, which failed to participate in all of the talks in Lausanne, supported to Turkey against to Entente States, despite the separation of ideas with Turkey, while discussing The Straits subject. Turkey was obliged to accept U.K.'s bids about The Straits.

Key Words: The Bolsheviks, Turkish-Russian, Communist Party Of Turkey.

JEL Codes: Y70, Y80, Y20.

GİRİŞ

Rus İmparatorluğu'nun sıcak denizlere inme emelleri nedeniyle Türk-Rus ilişkileri 17. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar sürekli çatışmalarla geçmiştir. Bu durum I. Dünya Savaşı sonunda değişen şartlar gereği dayanışmaya dönüşmüştür.

Rus takvimine göre 25 Ekim 1917, miladi 7 Kasım tarihinde iktidarı ele geçiren Bolşevikler savaştan çekilme kararı aldılar. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile Türk-Rus sınırı 1877-1878 savaşından önceki sınırlar olarak kabul edildi. Bu esnada Gürcüler, Azeriler, Dağıstanlılar ve Ermeniler 23 Şubat'ta "Ön Kafkas Birleşik Sosyalist Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle 26 Mayıs 1918'de birleşik cumhuriyeti lağv ederek ayrı ayrı bağımsızlıklarını ilan ettiler. Rusya savaştan çekildikten sonra Brest-Litovsk Barış Antlaşması hükümlerine uymak istemeyen Ermeniler ve Gürcülerle Osmanlı Devleti arasında savaş bir müddet daha devam etti. Osmanlı orduları 15 Eylül'de Ermenilerin kontrolünde olan Bakü'yü aldı (Gürün, 2010: 1-4). Bakü'nün Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine geçmesini tepkiyle karşılayan Bolşevik Rusya 20 Eylül 1918'de bir nota ile Osmanlı Devleti'ni antlaşma koşullarını çiğnemekle suçladı ve akabinde Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nı Osmanlı açısından yok saydığını açıkladı (Sonyel, 2014: 85-86). Rusya ile Osmanlı arasında barış durumu ortadan kalkmış, ancak Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiklerinden Rusya ile ortak bir sınır da kalmamıştı.

İtilaf Devletleri, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden faydalanarak Azerbaycan, İran, Batum ve Kars çevresinde, Osmanlı ordusu kontrolünde bulunan bölgeleri Kasım 1918'de ele geçirdiler. Böylelikle Türkiye'yi doğudan ve batıdan iki yönden baskı altına almış oluyorlardı. Diğer taraftan Sovyet Rusya'yı da güneyden çevirmiş oluyorlardı. İtilaf Devletleri böylelikle hem Türk-Sovyet işbirliğini önlemeyi hem de Türkiye'deki milli direnişi zayıflatmayı amaçlıyorlardı. Aynı zamanda Bolşevizm'in bölgede önünü kesilecekti. Bu amaca hizmet etmek üzere, Kafkaslardaki İngiliz Komiseri Oliver Wardrob tarafından Ocak 1920'de, bölgede kurulacak tampon devletler vasıtasıyla "Kafkas Seddi" oluşturulması fikri ortaya atıldı (Doğanay, 2009: 281-282). Rusya ise bu dönemde, Bolşevik devrim nedeniyle arası bozulan müttefikleriyle ve iç karışıklıklarıyla uğraşmak zorunda kalmıştı. Bütün bu gelişmeler Milli Mücadele döneminde karşılıklı çıkarlar çerçevesinde iyi ilişkiler geliştirilmesini sağlamıştır.

1. MİLLİ MÜCADELE'NİN ÖRGÜTLENMESİ DÖNEMİ

Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler, resmi olarak Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra başlamıştır. Ancak Samsun'a gelişinden itibaren başta Mustafa Kemal olmak üzere milli mücadeleyi örgütleyen ekip Sovyetlerle ilişki kurulması fikri üzerinde duruyordu. Büyük Millet Meclisi

açılıp, resmi ve düzenli ilişkiler başlayıncaya kadar kurulan ilişkiler, iki tarafın da karşılık olarak birbirlerinin niyetlerini anlamaya gayret ettikleri dönem olmuştur.

Mustafa Kemal açısından, Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele'ye bakış açısı ve eğer mümkün olursa alınacak yardımın koşullarının neler olacağı önemliydi. Sovyet Rusya ise, Anadolu'da kurulacak yeni rejimin ne şekilde tesis edileceğini merak ediyordu. Bu dönemde, her iki tarafta da ittifak yapma düşüncesi yoktu. İngiltere ile anlaşabilme ümidi bu durumda etkendi (Bilge,1992: 26). Karşılıklı olarak birbirlerini kollayıp gelişen durumlara ve ortaya çıkan fırsatlara göre izleyecekleri politikaları belirleme eğilimindeydiler.

Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'yi örgütlemeye gayret ettiği o dönemde, memleketin kurtuluşu için Sovyet Rusya ile işbirliği yapmak o günkü şartların bir gereği idi. Bir taraftan memleketin kurtuluşu için örgütlenmeye çalışılırken, bir taraftan da ülkeyi işgal etmiş olan güçlü düşmana karşı ittifak çareleri aranmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa tarafından Karabekir Paşa'ya, 23 Haziran 1919'da Amasya'dan çekilen telgrafta, Bolşevizm'in her yönüyle tekrar incelendiği, Bolşevizm din ve geleneklerle ilgilenmediğinden ülke için sakıncalı olamayacağı bildirilmekteydi (Gürün, 2010: 10; Sonyel, 2014: 89). Yine bu telgrafın içeriğinden anlaşıldığına göre Milli Mücadele'nin yürütülebilmesi için Bolşeviklerin yardımına iki bakımdan ihtiyaç duyulmaktaydı. Bir taraftan Rusya'dan askeri ve maddi yardım alınması planlanırken, diğer taraftan da İtilaf Devletlerine Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşma ihtimali ima edilerek Türkiye politikalarını bunu göz önünde bulundurarak yürütmeleri gerektiği yönünde mesaj verilmek istenmekteydi (Kolesnikov, 2010: 27).

İki taraf arasındaki işbirliğinin esasını, ortak düşmana karşı her iki tarafın çıkarlarının korunması ve karşılıklı yardımlaşma oluşturmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, bu hususu 3 Ocak 1921 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada vurgulamıştı (Doğanay, 2009: 290). Diğer bir ifadeyle karşılıklı ilişkilerinin temeli emperyalizme karşı mücadele üzerine oturtulmuştu.

Kurat (2011: 566-567), İstanbul'da Hariciye Nezaretine mensup olup, daha sonra Ankara Dışişlerinde de görev alan bazı kişilerin, 15 Şubat 1919 tarihli ve Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in imzası ile Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen muhtıranın içeriğini bildikleri ve bu muhtıranın ihtiva ettiği, *“barış, mazlum milletleri himaye, emperyalistlere karşı müşterek mücadele”* gibi sözlerin, o dönemin ağır şartları nedeniyle cazip görünmüş olabileceği değerlendirmesinde bulunmuştur. Sovyet Dışişleri Komiseri, bu muhtıradaki Sovyet Hükümeti'nin Türkiye ve diğer devletlerle barış içinde yaşamayı arzu ettiğini ve Rus halkı ile Türk halkı arasında dostluğun hüküm sürmesi gerektiğini ve Türk milletinin uzatacağı dostluk elini Rus halkının samimiyetle sıkacağını ifade etmekteydi. Böylelikle Rusya'nın Türkiye'ye karşı iyi niyet beslediği mesajı verilmek istenmekteydi. Bu ifadeler Büyük Millet Meclisi

Hükümeti'nin takip edeceği politikayla da uyumlu idi. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Bolşevik devrimi neticesinde müttefikleri olan İngiltere ve Fransa ile düşman olan Sovyet Rusya ile ortak düşmana karşı işbirliği yapılması düşüncesi ve günün şartları gereği başkaca güçlü bir destek sağlama ihtimalinin olmaması da Türkiye'yi Sovyet Rusya ile işbirliğine mecbur etmiştir.

Sovyetler, Türk Milli Mücadelesi'ni, ezilen Doğu halklarının kalesi ve Komünist Enternasyonal'e dolaylı bir destek olarak görüyordu. Sovyet Rusya'ya göre Türkiye, kendisi için çok hasas bir konumda olan güney sınırında etkin bir tampon bölge oluşturarak İtilaf Devletlerinin Rusya'yı kuşatmasına engel olacaktı. Ayrıca o dönemde tek bağımsız İslam ülkesi durumundaki Türkiye'yi Bolşevikleştirerek, İslam dünyasını kazanabilecekti (Doğanay, 2009: 291). Böylelikle Batılı sömürgeci devletlere sorun yaratacağı gibi, Batıya etki edemeyen Bolşevizm'in Doğuya yayılmasını sağlayabilecekti.

Rusya'da yönetime hâkim olan Bolşevikler, 1919 yılında, Anadolu'da yeni başlayan milli hareketi yürütenlerin Bolşevizm'e karşı tutumlarının ne olacağını kestiremiyorlardı. Bu yüzden Türkiye'de Bolşevizm'i yayabilmek için zorunlu olarak başlangıçta Rusya'daki Türklerden, özellikle Türk İştirakiyun Teşkilatından (1920 yılında Türk Komünist Fırkası şekline dönüştürülmüştür) faydalanma yoluna gitmişlerdir. Bu teşkilat daha 1918 yılında, Komünist Enternasyonal tarafından Rusya'daki bir kısım Türk yönlendirilerek, Moskova'da kurulmuştu ve teşkilatın Merkez Komitesinin tüm masrafları Sovyet Rusya tarafından karşılanmaktaydı (Gürün, 2010: 16-17).

Bolşeviklerin o dönemde, Türkiye'ye temsilciler göndererek irtibat kurmaya ve kendi düşünceleri istikametinde yönlendirmeye çalıştıkları da görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'da bulunduğu esnada İlyaçev adında bir Sovyet Albay ile görüşmüştür. Yine 1919 yılı Haziran ayı ilk günlerinde Havza'da Ali Baba'nın Mesudiye otelinde Albay Semen Mihailoviç Budiyeni ile görüşmüştür (Tevetoğlu, 1988: 37). Milli Mücadele döneminde Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Dairesinde görev yapmış olan Emekli Albay Hüsamettin Ertürk'ün hatıralarına göre bu görüşmede Budiyeni Anadolu'da kurulacak devletin biçimini ve Kızılordu birliklerine ihtiyaç duyulup duyulmadığını öğrenmeye çalışmış, yapılacak silah ve cephane yardımını Türkiye'de Sovyetlere benzer bir hükümetin kurulması koşuluna bağlamaya gayret etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede, sadece silahlara ihtiyaç olduğunu, kurulacak hükümet biçimini o anda açıklamayı uygun bulmadığını, öncelikle milli mücadeleyi kazanmayı hedeflediğini, ondan sonra ancak diğer konuların ele alınabileceğini belirtmiştir. Bu bilgiyi doğrulayan başka bir kaynak bulunmamakta ve Rus kaynakları da bu ziyareti teyit etmemektedir. Rus kaynaklarında Budiyeni'nin o tarihte başka bir bölgede olduğu belirtilmektedir (aktaran Bilge, 1992: 26).

Bolşevikler Ege Bölgesi'ne de heyetler göndererek 1919 ortalarında 61. Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp) Bey'le Balıkesir'de, yine 1919 yılının Ekim ayında ise Esad (Çınar) Bey ve Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Başkanı Hacim Muhittin'le (Çarıklı) temas kurmuşlardır. Bu heyetler görüşmelerde, kapitalist dünyaya karşı Ruslar ile aynı fikirde olduklarını söylemeleri yani komünizmi kabul etmeleri karşılığında silah, cephane, para ve asker yardımı yapacaklarını ifade etmişlerdir (Çolak, 2010: 37-38).

Bolşeviklerin Türkiye'deki faaliyetlerine ilişkin olarak, 24 Ağustos 1920 tarihli Fransız istihbarat raporunda da İstanbul'da bir Bolşevik Komitesi kurulduğu, üç Rus ve on üç Türk'ten oluşan bu komitenin Anadolu'da çeşitli şubeler açtığı ve hatta Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'daki Bolşevik komiteleriyle de temasa geçtiği belirtilmektedir (Benhür, 2008: 280-281).

Bolşevikler, Kırım'da kurdukları Doğu İşleri Şubesi'nden bir temsilciyi İstanbul'a göndererek, Karakol Cemiyeti Başkanı Kara Vasıf Bey ile de görüşme yapmışlardır. Bu görüşmede Rus temsilcisi, Türkiye'de kurulacak yeni hükümet şeklinin demokratik olmasını ve bu hükümette işçi ve köylülerin de söz sahibi olmasını telkin ederek bu şartlar sağlanırsa emperyalist güçlere karşı altın ve gümüş olarak maddi yardım yapılacağı, aynı zamanda askeri yardım da sağlanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Rusya'ya temsilci göndermelerini istemiştir Kara Vasıf Bey'in, İstanbul'da yaptığı görüşmeler Ali Fuat Paşa aracılığı ile Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir (Cebesoy, 2000: 39-115).

Kara Vasıf Bey'in Bolşeviklerle yaptığı görüşmenin öğrenilmesi üzerine, herhangi bir anlaşma oldubittisi ile karşılaşılmasın için Bolşeviklerle yapılacak görüşmelerin Kazım Karabekir Paşa vasıtasıyla yürütülmesi, diğer görüşmelerin bilgi edinmek şeklinde olması kararlaştırılmıştır (Sarınay, 1986: 205-206). Ancak alınan bu karardan Kara Vasıf Bey'in haberi olmasa gerek, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının onayı alınmadan Karakol Cemiyeti tarafından, Yusuf Ziya ve Baha Sait Beyler Rusya'ya temsilci olarak gönderilmiştir (Sonyel, 2014: 176). Baha Sait Bey, 11 Ocak 1920'de, Bakü'de Bolşeviklerle bir anlaşma imzalamıştır (Gürün, 2010: 12; Tevetoğlu, 1988: 20). Bu anlaşmayla yardım karşılığı Ruslara birtakım siyasi ödünler verilmesi kabul ediliyordu. Kayıtsız şartsız tam bağımsızlık hedeflenerek yürütülen Milli Mücadele açısından olumsuz etkiler doğuracak bir anlaşmaydı.

Baha Sait Bey tarafından yapılan ve yerine getirilmesi kabul edilemeyecek hususlar içeren bu anlaşmadan haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, bu duruma çok sert tepki göstermiş, iç ve dış siyasi tedbirler ile uygulamalarda millete ve dünyaya karşı Heyet-i Temsiliye'nin sorumlu olduğunu belirterek, Kara Vasıf Bey'i bu tür davranışları tekrarlamamaları hususunda uyarmıştır. Mustafa Kemal Paşa, ayrıca 3 Mart 1920 tarihinde Karabekir Paşay'a bir telgraf çekerek durumu anlatmış ve halen Bakü'de

bulunan Baha Sait Bey'in, Türkiye adına hareket etmek için resmi yetkisinin bulunmadığını Bakü'deki ilgililere bildirmesi talimatını vermiştir (Tevetoğlu, 1988: 39-40).

Bolşeviklerle yapılacak görüşmelerin Kazım Karabekir Paşa vasıtasıyla yürütülmesi kararı doğrultusunda, Karabekir Paşa tarafından Bolşeviklerle irtibat kurmak maksadıyla ilk olarak Dr. Ömer Lütfi Bey ve Dr. Fuat Sabit Bey görevlendirilmiştir. Dr. Ömer Lütfi Bey Bakü'ye, Dr. Fuat Sabit Bey ise Moskova'ya gönderilmiştir. Ancak Fuat Sabit Bey de ilk önce Bakü'ye gitmiştir (Gürün, 2010: 19). Dr. Fuat Sabit Bey faaliyetleri ile ilgili Kazım Karabekir Paşa'yı bilgilendirmiş, 19 Ekim 1919'da gönderdiği ilk raporunda Bolşeviklerle görüştüğünü, koşulsuz yardım edip edemeyeceklerini sorduğunu, yol açık olmadığı için ancak para yardımında bulunmalarının mümkün olduğu cevabını aldığını bildirmiştir (Bilge, 1992: 26; Sonyel, 2014: 177).

Yardım sağlamak için Rusya'ya gönderilenler arasında Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da bulunmaktadır. İstanbul'da İngilizler tarafından Bekir Ağa Bölüğü'nde tutsak edilen Halil Paşa, 9 Ağustos 1919'da firar etmiş, Sivas'a gelip Azerbaycan Hükümeti nezdinde görev alma düşüncesini Atatürk'e de kabul ettirdikten sonra, Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa ile görüşerek seyahati için yardım istemiştir. Karabekir Paşa, Azerbaycan Hükümeti'nin bir an evvel Bolşeviklerle anlaşmasını sağlayarak Türkiye'nin Ruslarla irtibat yolunun açık bulundurulmasını sağlaması yönünde telkinde bulunarak, Halil Paşa'nın 23 Eylül'de Nahçıvan'a geçişini sağlamıştır (Karabekir, 1990: 9-14).

Halil Paşa'nın görüşmeleri neticesinde Ruslar, ilk etapta 2.000.000 altın lira, 60.000 tüfek, 100 kadar top, büyük miktarda cephane ile top mermisi vermeyi kabul etmişlerdir (Tayhani, 2007:148). Halil Paşa,1920 Mayıs'ında, Ruslardan aldığı bir miktar silah ve cephaneyi, deniz yolu ile Trabzon'a göndermeyi başarmıştır. Ayrıca kendisi de 100.000 lira kıymetinde külçe altını Karaköse'de Tümen Komutanı Cavit Bey'e (General Cavit Erdelhun) teslim etmiştir (Çalışkan, 2006: 40; Çolak, 2010: 44-45). Böylelikle ilk yardım Halil Paşa vasıtasıyla elde edilmiş oluyordu. Ancak, Atatürk'ün bilgisi dahilinde görevlendirilmesine rağmen Enver Paşa, İngilizler ve Bakü'deki Türk Komünist Partisi adına da faaliyetlerde bulunmuştur (Bilge, 1992: 27). Mustafa Kemal Paşa bu duruma tepki göstererek, Enver Paşa ve arkadaşlarının Büyük Millet Meclisi adına faaliyette bulunamayacaklarının tebliğini Karabekir Paşa'dan istemiştir (Çolak, 2010: 46).

O tarihlerde Bolşevikler henüz Kafkasya'yı etki altına almadıklarından doğrudan Sovyet Rusya ile irtibat sağlanamamıştır. Rusya ile resmi ilişkiler ancak Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra başlamıştır.

2. RUSYA İLE RESMİ İLİŞKİLERİN BAŞLAMASI

Bolşeviklerle yapılacak görüşmelerin sorumluluğunu üstlenen Kazım Karabekir Paşa, 18 Nisan 1920 tarihinde çektiği telgrafında acilen millet namına seçilecek bir heyetin Moskova'ya gönderilmesi gerektiğini belirtmiş, bu hususta geç kalındığından öncelikle sadece askeri konuları görüşmek üzere Trabzon'daki Alay Komutanı Kd. Bnb. Ali Rıza Bey'i yanına alacağı bir subayla birlikte Bakü'ye göndermeyi düşündüğünü ifade etmiştir. Ayrıca bu heyete vereceği talimatı da telgrafında belirlemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Bakü'ye gönderilecek heyete verilecek talimat üzerinde bir takım düzeltmeler yaparak, söz konusu telgrafi 26 Nisan'da cevaplamıştır. Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafının baş tarafına "*Türkiye Büyük Millet Meclisinin Moskova Sovyet Hükümetine Birinci Teklifnamesidir*" ibaresini, sonuna da nezaket cümleleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın ismini ekleyerek Bakü'ye gönderilmek üzere Trabzon'daki Tümene talimat vermiştir. Ancak o tarihlerde Azerbaycan'ın Kızıldordu tarafından işgal edilmesi nedeniyle Tümene Komutanı, söz konusu telgraf metnini kurye olarak görevlendirdiği Teğmen İbrahim Efendi ile mektup olarak doğrudan Rus Hükümetine elden teslim ettirmiştir (Gürün, 2010: 34). Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e mektubu olarak ifade edilen bu talimat, aslında ne mektup olarak, ne de Lenin'e hitaben yazılmıştır. Ancak bu talimat bu şekilde Türk-Rus ilişkilerinde ilk resmi belge haline gelmiştir.

Moskova'ya acilen resmi yetkili bir heyet gönderilmesi hususu Karabekir Paşa tarafından 5 Mayıs tarihli telgrafta tekrar dile getirilmiştir. Aynı gün Millet Meclisinde yapılan ilk Bakanlar Kurulu toplantısında konu görüşülmüştür (Gürün, 2010: 35). Yapılan görüşme sonucunda Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyetin görevlendirilmesine ve Bekir Sami Beye İktisat Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Beyin de refakat etmesine karar verilmiştir (Doğanay ve Açıkse, 2006: 114). Söz konusu heyet 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya hareket etmiş, Ermenilerin zorluk çıkarmaları nedeniyle ancak 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya ulaşabilmiştir (Turan, 2015: 26).

Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunun Moskova'ya ulaşmasından sonra Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin tarafından 3 Haziran 1920 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığına hitaben cevabi bir mektup gönderilmiştir. Bu mektupta genel olarak, yeni kurulan Türk Hükümeti'nin dış politika prensiplerinin Rus Hükümetince memnunlukla karşılandığı belirtilmiş, Türkiye ile Rusya arasında dostane ilişkiler ve sürekli bir dostluk kurulması için biran evvel diplomatik ve konsolosluk ilişkileri kurulması teklif edilmiştir. Ayrıca mektupta, Sovyet Hükümetinin Türklerin giriştiği bağımsızlık savaşını dikkatle izlediği, Rus ve Türk milletlerini birleştirecek dostluğun sağlam bir temel üzerinde bulunduğunu görmeye mutluluk duyduğu ifade edilmiştir. Ayrıca mektupta, Türkiye ile Ermenistan ve İran arasındaki çizilecek sınırın adaletle ve milletlerin kendi kaderlerine kendilerinin hakim olması

ilkesine göre belirlenmesinin ümit edildiği ve bu konuda Rusya'nın arabuluculuk yapmaya hazır olduğu belirtilmiştir (Karabekir, 1995: 1661-1662).

Çiçerin'in bu mektubunu Mustafa Kemal Paşa 20 Haziran 1920'de cevaplamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunda dile getirilen hususlardan iki tanesini özetle belirtmekte fayda vardır. İlk olarak, Ermenilerin işgal ettikleri bölgelerdeki giriştikleri yapay çoğunluk oluşturma faaliyeti ile Türklere yönelik saldırılardan şikâyet edilmekte ve bu saldırıların durdurulması istenmekte, Ermenilerin faaliyetlerinin önlenmesi için planlanan askeri harekâtın Çiçerin'in mektubu üzerine ertelendiği belirtilmektedir. Diğer önemli husus da Rus Sovyet Cumhuriyeti nezdinde olağan üstü yetkiyle görevli heyetin komşu devletlerin engellemesi yüzünden geciktiğidir. Kurulmak istenen dostane ilişkilerin çabuklaştırılabilmesi için Sovyet Cumhuriyeti tarafından bu konuda önlem alınması istenmiş ve yetkili Sovyet temsilci ve heyetlerinin beklendiği belirtilmiştir (Çolak, 2010: 52; Gürün, 2010: 53-54).

Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyetle Rus heyeti arasında Moskova'da yapılan görüşmeler neticesinde, 8 maddelik bir anlaşma metni belirlenerek 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiştir (Gürün, 2010: 36; Sarımay, 1986: 208). Anlaşma metninde bahsedilen yardımlar, askeri teçhizat ve para yardımı ile ihtiyaç duyulduğunda ortak askeri harekâtların gerçekleştirilmesi şeklindeydi. Para yardımı, 10 milyon altın Ruble (1.250.000 Osmanlı altını) olarak belirlenmişti (Kolesnikov, 2010: 28).

Bu parafe edilen metnin Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin tarafından da uygun görülerek imzalanması gerekiyordu. Ancak anlaşma metninin parafe edilmesinden üç gün sonra Çiçerin'in Ermenistan'a Van ve Bitlis vilayetlerinden bir bölümünün verilmesini talep etmesi nedeniyle görüşmeler kesintiye uğramıştır. Bekir Sami Bey 30 Ağustos'ta bir rapor yazarak Yusuf Kemal Bey'le birlikte Ankara'ya göndermiştir (Çolak, 2010: 62).

Zorlu bir yolculuktan sonra 11 Ekim'de Ankara'ya ulaşan Yusuf Kemal Bey, öncelikle Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi sunmuştur (Bilge, 1992: 51). Daha sonra, 16 Ekim'de Büyük Millet Meclisinin gizli oturumunda geniş bir açıklama yapmıştır (T.B.M. M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1: 158-173).

Sovyet Rusya'nın o dönemde takip ettiği siyasetin Mecliste nasıl yorumlandığını göstermesi ve Rusya ile kurulmak istenen ilişkilere bakış açısını yansıtmaya açısından görüşmelerin ikinci gününde milletvekilleri tarafından yapılan konuşmalarda ifade edilenlerden bir kısmını burada sunmamız faydalı olacaktır. Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

...Yusuf Kemal Beyin verdikleri izahattan şunu anladım ki: Rusya Rus idarei dahiliyesine karşı değişmiş. Siyaseti hariciyesine karşı değişmemiş. Dünkü çarlık ne düşünüyorsa bugünkü Sovyet Rusya'sı da münasebatı hariciye ve siyasiyatı düveliyesinde hemen ona yakın bir şey düşünüyor... biz dahi bütün

memleketin efkârını, efkârı umumiyesini yoklamaksızın terki arazi hakkında rey vermek hakkını haiz değiliz, efendiler. Bu muahedeyi dostluk mukavelenamesini bu şartla kabul etmediğimiz takdirde vaziyet ne olacaktır? Bendenizce hiçbir şey olmayacaktır. Ruslar ellerinde vesaiti maddiyeleri varsa, ihtiyaçlarından fazla bir şey bulabilirlerse yine bize verecekler. Bu muahede kabul edilse de böyle olacak edilmese de...

Diğer bir örnek de Hakkari Milletvekili Mazhar Müfit Beyin sözleridir:

...Rus hariciye komiserinin Bekir Sami Beyle mülakatında bu muahedenamenin kabul ve tasdikinin Van ve Bitlis vilâyetlerinden arazi terkine talik edilmesi hakkındaki sözü, bendenizce bu muahedenin mahiyet ve kıymetini sifıra indirmiştir... Efendiler, bu teklif ile düveli itilâfiyenin teklifi arasında bir fark yoktur. Avrupalılar dört beş vilâyet diyorlardı, bunlar iki vilâyet diyorlar..

Son olarak Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in şu sözleri oldukça çarpıcıdır: "...*Malûmu âlinizdir ki bizim Rusya ile temasımız, düşmanımızın düşmanı dostumdur düsturundan ileri gelmiştir... Ruslar diyorlar ki biz emperyalistlere karşı duruyoruz... Bizim kesemizden Ermenilere fedakârlıkta bulunmak emperyalistliktir*" (T.B.M. M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1: 176-187).

Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla Bekir Sami Bey'e bir talimat gönderilerek; Ermenilere arazi verilmesinin söz konusu olamayacağı, Türkiye'den göç etmiş olan Ermenilerin daha önce yaşadıkları yerlere dönmelerine müsaade edileceği ve bu şekilde dönen Ermenilere de diğer azınlıklara tanınan hakların aynen tanınacağı, bu şartlar kabul edildiği takdirde anlaşma imzalanabileceği bildirilmiştir (*BCA, Moskova'daki Türkiye Heyet-i Murahhasası Reisi Bekir Sami Bey'e Verilen 21.10.1920 Tarihli Talimat, Dosya Ek : 431-4, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 1-15-9*).²

Bolşeviklerin Türkiye'de Bolşevizm'i yayabilmek için Rusya'daki Türkleri yönlendirerek Türk Komünist Fırkası kurdurduklarından bahsetmiştik. Komünizm ve Bolşeviklik lehine yürütülen faaliyetlerin yurt içinde artması ve tehlikeli bir hal alması nedeniyle, bu olumsuz etkilerin önlenmesi amacıyla resmi bir komünist partinin kurulması uygun bulunmuştu. Ayrıca, Ankara Hükümeti ile Sovyet Hükümeti arasında dostluk ve ittifakı kolaylaştırabilmek, Rusların hoşgörüsünü kazanmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından, 18 Ekim 1920'de yönetimine en yakın arkadaşlarını dahil ettiği Türkiye Komünist Partisi'nin resmi olarak kurulması sağlanmıştır (Cebesoy, 2000: 553-559; Serafimoviç, 2009: 257). Zorunluluk neticesinde kurulan bu parti tabii olarak uzun ömürlü olmamıştır.

Rusya ile görüşmeler kesilmesine rağmen bu dönemde Rus yardımlarının başladığı görülmektedir. Yusuf Kemal Bey beraberinde 1 milyon ruble getirmiş, ayrıca Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan da İtalya'daki hesaba 1 ila 3 milyon İtalyan lirası kredi açmıştır (Çalışkan, 2006:

² Talimatın günümüz Türkçesi ile özeti için bkz.: A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk (Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964)*, Ankara 1992, s. 57-59.

44). Silah ve teçhizat yardımının ilk bölümü ise 1920 yılı Eylül ayının sonunda Türkiye'ye ulaşmıştır. Kolesnikov (2010: 28), bir ay içerisinde Trabzon'a getirilen bu yardımların miktarını, 3.387 tüfek, 3.623 kutu cephaneye ve yaklaşık 3.000 süngü olarak belirtmektedir. Bu ilk taşımayla ilgili diğer bilgi ise; birinci parti olarak 21 Eylül'den 15 Ekim'e kadar toplam 2.815 adet İngiliz tüfeği ile 1.885 sandık cephanenin Trabzon'a yollandığı, 500 adet İngiliz piyade tüfeği ile 250 sandık cephanenin de Giresun Alayı için Topal Osman'a verildiği şeklindedir. Ayrıca 2 Kasım 1920 günü ikinci parti olarak Rostov'dan 32 vagon silah ve cephaneye 8 adet 7,5'luk İngiliz sahra topu gelmiştir (Kılıç, 2016: 131).

Bu esnada doğuda Ermeniler devamlı Türk köylerine saldırılar düzenliyorlardı. Ruslarla iyi ilişkiler kurulmaya çalışıldığı bir ortamda Ermeniler üzerine harekât düzenlenmesi mahzurlu görülmekteydi. Karabekir Paşa ise Ermenilere yönelik harekâtın bir an evvel düzenlenmesi gerektiğini savunuyordu. Bu maksatla defalarca Ankara'ya görüşlerini iletmişti. Nitekim Mustafa Kemal Paşa tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla 1 Haziran 1920 tarihinde kendisine çekilen telgrafta Ermenistan harekâtının zamanının henüz gelmediği belirtilmekteydi. Gerekçe olarak da; Bolşeviklerle siyasi olarak anlaşma yapıp karşılıklı ilişkiler düzenlenmeden kesin harekete geçilmeyeceği, çünkü böyle bir hareketin Bolşevikler tarafından nasıl karşılanacağını kestirilemediği ifade edilmekteydi. Ayrıca eğer Ermeniler Azerbaycan veya Gürcistan taraflarından kuvvetle sıkıştırılmazsa elde bulunan üç Tümen ile Ermeni kuvvetlerinin kısa sürede imha edilemeyeceği ileri sürülmekteydi (Karabekir, 1995: 1621-1622). Bu durum Ermenistan üzerine düzenlenecek harekâtın yılsonuna kadar ertelenmesine sebep olmuştur.

Rusların Ermenilere Van ve Bitlis vilayetlerinden bir bölümünün verilmesini istemeleri ve Kızıl Ordu'nun Kafkasya'ya girmesi üzerine Kazım Karabekir Paşa'ya Ermenilere yönelik harekât talimatı verilmiştir (Turan, 2015: 28). Karabekir Paşa komutasındaki harekât, 28 Eylül'de başlamış ve Ermenilerin işgalindeki topraklar kurtarılarak 18 Kasım'da sonlandırılmıştır. Ermeniler, 3 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır (Çolak, 2010: 69-72; Sarıay, 1986: 210). Bu antlaşma gereği Ermeniler Sevr Antlaşması'nı tanımamayı kabul ettiğinden Ermeni meselesi o dönem için son bulmuş oluyordu.

Rusya ile görüşmelerin kesintiye uğramasının görünen sebebi Ermenistan lehine toprak istenmesi olsa da altında başka sebepler yatmaktadır. Türk heyeti ile görüşmeler sürdüğü tarihlerde, Polonya ile devam eden savaşta ve Beyaz Ruslarla girişilen kendi iç savaşında durum Rusya lehine geliyordu. Aynı zamanda, Rusya ile İngiltere arasında Rusya'ya uygulanan ekonomik ablukayı sona erdirecek bir ekonomik anlaşma yapılması söz konusu idi. Bu ortamda, İngiltere'ye karşı Türkiye'nin mücadeleyi Rus yardımıyla sürdürdüğü, bu hususta ancak Rusya'nın İngiltere'yi rahatlatabileceği imajının İtilaf devletleri nezdinde sergilenmesi Rusya'yı rahatlatıyordu.

Ayrıca Rusya, Gürcistan ve Ermenistan'ı federasyonuna dahil etmeyi ve bu devletlerle birlikte Elviye-i Selase'nin de kendi toprakları içerisinde kalmasını amaçlıyordu. Bu sebeple bir taraftan Türkiye'yi idare ederken, diğer taraftan da Türkiye'nin askeri harekâtının Rusya tarafından engellendiği algısı yaratarak Ermenistan'ı kontrol altında tutmayı amaçlıyordu. Diğer taraftan Rusya, Ermenistan lehine Türkiye'den toprak koparabilirse, Ermenistan konusuna yakın ilgi gösteren Batılı devletlerle ilişkilerini düzeltebilirdi (Gürün, 2010: 55-57). Bu durumda Rusya'nın, Türkiye ile bir anlaşma imzalayarak elini zayıflatmak istemediği düşünülebilir.

Ancak gelişmeler Rusya'nın beklediği gibi olmamış, İngiltere ile yapılacak ticaret anlaşması görüşmeleri ertesi seneye kalmış, en önemlisi yukarıda belirttiğimiz gibi Türkiye Ermenileri yenilgiye uğratarak Gümrü Antlaşması'nı imza ettirmiş, Ermenistan ile sınır sorununu Rusya'ya gerek kalmadan çözmüştür. Diğer bir önemli gelişme de TBMM ordularının I. İnönü Muharebesi'nde Yunanistan'ı yenilgiye uğratmasıdır.

Rusya'nın teklifi üzerine tekrar görüşmelere başlanmıştır. Bu seferki heyet Yusuf Kemal Bey'in başkanlığında kurulmuş ve heyete Moskova Büyük Elçisi olarak atanan Ali Fuat Paşa ile Dr. Rıza Nur Bey de delege olarak katılmıştır. Heyet 19 Şubat'ta Moskova'ya ulaşmıştır (Benhür, 2008: 284-285; Gürün, 2010: 64-66). Rusya ile görüşmeler yeniden başlarken doğu cephesinde önemli bir gelişme daha gerçekleşmiş, Kazım Karabekir Paşa komutasındaki kuvvetler Ardahan ve Batum'u Gürcistan'dan geri almıştır. Böylelikle Rusya karşısında Türkiye'nin eli güçlenmiştir.

Bu gün dahi geçerliliğini koruyan Moskova Antlaşması 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmıştır. Bu gelişme TBMM açısından büyük bir başarıdır. TBMM Hükümeti ilk defa büyük bir devletle eşit şartlarda bir antlaşma yaparak Misak-ı Milli'yi kabul ettirmiştir. Ancak Türkiye, Batum'u Gürcistan'a bırakmayı kabul etmek durumunda kalmıştır (Doğanay ve Açıkse, 2006: 115). Moskova Antlaşması'nın yapılması Türkiye'yi rahatlatmış ve Anadolu'da yürütülen bağımsızlık savaşına olumlu yönde katkı yapmıştır.

Moskova Antlaşması dışında, mektup teatisi yoluyla, Rusya belirlenmemiş bir süre için Türkiye'ye yılda 10 milyon altın Ruble yardım yapmayı üstlenmiştir (Çolak, 2010: 97; Gürün, 2010: 69-70). Ayrıca Rusya iki tümeni donatacak kadar silah ve cephane gönderecekti (Tayhani, 2007: 149). Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı belgelerine göre, Sovyet Rusya'dan gelen par yardımının miktarı; 1920 yılında 1.809.412, 1921 yılında 5.781.600 ve 1922 yılında 2.714.000 olmak üzere toplamda 10.305.012 TL'dir (Kılıç, 2016: 136). Bu rakamlara göre yıllık olarak verilmesi vad edilen miktarın Milli Mücadele boyunca ancak tamamlandığı görülmektedir.

Silah ve askeri teçhizat yardımına ilaveten, silah ve askeri teçhizatın üretimi için kurulacak imalathanelerde kullanılacak donanımın da Rusya tarafından verilmesi kabul edilmiştir. Türkiye'ye gönderilecek silah ve teçhizat Novorossiysk ve Taupse limanlarında depolanmış ve daha sonra Taupse'den Anadolu'ya gönderilmiştir. Milli Mücadele süresince Rusya'dan, 37.812 tüfek, 324 makineli tüfek, 44.587 kutu mermi, 66 top, 141.173 top mermisi alınmıştır (Kılıç, 2016: 127; Müderrisoğlu, 1994: 48). Bunların yanında Rus belgelerine göre, 4.000 el bombası, 4.000 şarapnel mermisi, 1.500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi de teslim edilmiştir. Rusya'dan alınan paralarla da İtalya'dan tüfek mermisi, 97 ton barut, 20 adet SPOT XIII tipi uçak ve 20 bin tüfek satın alınmıştır (Kolesnikov, 2010: 30; Onaran, 2013: 122). Yine Fransa'dan 1500 adet hafif makineli tüfek ve cephanesi ile 200 adet kamyonet alınmış, ödeme Osmanlı ve Rus altını ile yapılmıştır (Müderrisoğlu, 1994: 48). Rusya tarafından yapılan para yardımı ve askeri yardım zaman zaman kesintiye uğramış, durma noktasına gelmiştir. Moskova antlaşması gereği Rusya'nın Türkiye'ye yapacağı yıllık 10 milyon altın ruble yardımın 6 milyon 500 bin altın rublesi yıl bitmeden Türkiye'ye gönderilmiş, ancak kalan 3 milyon 500 bin altın rublesi dönemin Rusya Ekonomi Bakanı tarafından engellenmeye çalışılmıştır (Kolesnikov, 2010: 30).

Ali Fuat Paşa'nın 15 Temmuz tarihli ve 674 sayılı raporunda, o tarihlerde henüz ödenmeyen miktar 4 milyon 600 bin altın ruble olarak ifade edilmekte ve Rusların gerekçe olarak da Rusya'da yaşanan büyük kıtlığı ileri sürdükleri belirtilmektedir. Ali Fuat Paşa, mali yardımdan vazgeçilmesinin, o dönemde Avrupalı devletlerle girilen siyasi münasebetlerden Rusya'nın endişe duymasından kaynaklandığı değerlendirilmesinde bulunmaktadır. Kamuran Gürün (2010: 73) bu konuyla ilgili Ali Fuat Paşa'nın ifade ettiği siyasi ilişkilerden kastedilenin, Bekir Sami Bey'in İngiltere, Fransa ve İtalya ile yaptığı görüşmeler ve imzaladığı anlaşmalar ile M. Franklin Bouillon'un 13-18 Haziran tarihlerinde Ankara'da yapmış olduğu görüşmeler olabileceği değerlendirilmesinde bulunmuştur. Hâlbuki Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmalar Misak-ı Milli kararları ile uyuşmadığından onaylanmamış, Bouillon ile yapılan görüşmelerde de bir sonuca varılamamıştı. Durum böyle olmasına rağmen Rusları yine de rahatsız etmiştir.

Rusya'da yaşanan büyük kıtlığa Ankara Hükümeti kayıtsız kalmamış, 11 Ağustos 1921 tarihinde, Sakarya Meydan Muharebesi öncesi çıkarılan Tekâlifî Milliye Emirleri kapsamında halktan toplanacak gıda maddelerinden, Karadeniz sahillerinden toplanacak hububatı Rusya'daki açlığı hafifletmek üzere hibe etmeye karar vermiştir (Aliyef, 1981: 75). Bu şekilde karşılıklı yaşanan güvensizliği giderici bir etki sağlanması amacıyla Rusya'ya karşı bir iyi niyet gösterisi sergilenmiştir.

Türk ordusunun Sakarya'da deyim yerindeyse ölüm kalım savaşına giriştiği günlerde, Ali Fuat Paşa tarafından gönderilen 27 Ağustos 1921 tarihli rapor, Rusların o günlerdeki Türkiye'ye yönelik

politikasını çok net yansıtmaktadır. Ali Fuat Paşa raporunda, Çiçerin'le yaptığı görüşmede kendisine Çiçerin tarafından, Ankara'nın iktidarda kalmasının Rusya'nın menfaatine olduğunu, eğer iktidar İstanbul Hükümeti'nin eline geçerse bu durumun Kafkas Cumhuriyetleri için tehlikeli olacağını, Türk milletinin içinde bulunduğu zor durum karşısında daha sonra tekrar kurtarmak üzere Misakı Milli'den ödün verilerek İngilizlerle barış yapılmasının uygun olacağını söylediğini belirtmektedir (Gürün, 2010: 73-74). Rusların bu yaklaşımı Türk ordusunun başarılı olacağından şüphe ettiklerini çok net olarak gösterirken, Türk ordusunun başarısız olmasının İstanbul Hükümeti'nin iktidarda kalması sonucunu doğuracağı, bu durumda da İngilizlerin desteği ile Osmanlı'nın Kafkaslara hakim olabileceği endişesini de ortaya koymaktadır. Diğer taraftan İngiltere ile ödünler vererek barış yapmak zorunda kalan Türkiye Rusya için tehdit oluşturamayacaktı.

Rusya, Türkiye'nin Avrupalı devletlerle giriştiği siyasi münasebetlerden rahatsızlığını ortaya koyarken, Ankara Hükümeti de Rusya'nın Türkiye'de giriştiği komünist faaliyetlerden, İngiltere'yle anlaşma ve Yunanistan'la ilişki kurma girişimlerinden, TBMM Hükümetine muhalif olduğu değerlendirilen Enver Paşa'yı destekleyici faaliyetlerinden rahatsızlık duymaktaydı. Rus yönetiminin bu kararsız tutumu, Mustafa Kemal Paşa'nın mı yoksa Enver Paşa'nın mı, Anadolu'daki Milli Bağımsızlık mücadelesinin liderliğini devam ettireceğini kestirememelerinden kaynaklanmaktadır (Meyer, 2009: 256).

Rus yardımları konusundaki aksamalar Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonuçlanmasına kadar devam etmiştir. Türkiye tarafından Rusya'ya 14 Ağustos ve 13 Eylül 1921'de, yardımın aksaması ve yukarıda belirtilen rahatsızlıklara ilişkin şikâyet notaları verilmiştir. Bu notalar Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin tarafından ancak 10 Ekim 1921'de yanıtlanmıştır. Çiçerin verdiği yanıtta; Rusya'nın İngiltere ile anlaşmasının Türkiye'ye yardım edilmesine engel olamayacağı, Yunanistan ile ilişki kurulmasından vazgeçildiği, Moskova Antlaşması'na aykırı hareket ettiği tespit edilen Rus Hükümeti memurlarının cezalandırılacakları ve TBMM Hükümeti'ne muhalif olanların desteklenmediği ifade edilmekteydi. Çiçerin'in bu cevabi notasının sonunda da Polonya'ya yardım ederek Sovyetler Birliği'ne düşmanca tutum sergileyen Fransa ile Türk Hükümeti'nin yaptığı gizli anlaşmalar hakkında bilgi isteniyordu (Bilge, 1992: 79-80).

Ali Fuat Paşa da müracaatlarının Çiçerin tarafından ciddiye alınmaması karşısında iki defa Stalin'i ziyaret ederek şikâyetleri iletmiştir. 13 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk ordusu tarafından kazanılması, 20 Ekim'de Fransa ile Ankara Anlaşması, 23 Ekim'de de İngiltere ile esirlerin değiştirilmesine yönelik bir anlaşma imzalanması neticesinde Rusya'nın bu tutumu değişmiş ve yardımlar devam etmiştir (Gürün, 2010: 70-75). Rusya, her ne kadar Emperyalist Batılı devletlere karşı Türkiye'yi desteklese de bir taraftan da Batı ile ilişkilerini düzeltmeye gayret etmekteydi. Diğer

tarafından Türkiye'nin Yunanistan karşısında başarıya ulaşacağına o dönem için tam olarak kanaat getirmemesinin de Rusya'nın yardımları kesintiye uğratmasına bir etken olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca Türkiye de İngiltere, Fransa ve İtalya ile ilişkilerini geliştirme gayretindeydi. Bu durum Türkiye'yi kendi etkisi altında tutmayı hedefleyen Rusya'nın endişelenmesine sebep olmuş olabilir.

Bu dönemde Ankara Hükümetinin Rusya'ya yönelik izlediği siyaset, Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Kasım 1921 tarihinde, Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği talimatta ana hatlarıyla belirtilmiştir (Gürün, 2010: 75-76). Talimatta özetle, Rusya'dan mümkün olduğunca çok silah ve para alınmaya ve Rusya'yı Ankara Hükümetinin dostane yaklaşımından şüpheye düşürülmemeye gayret edilmesi, Misak-ı Milli'den vazgeçilemeyeceğinin ve Misak-ı Milli'nin batıya tanıtılması konusunda Rusya'dan yardım beklendiğinin anlatılması, eğer Rusya'dan yardım alınmazsa başkalarına da müracaat edilebileceği, İngiltere ile Misak-ı Milli esasları dahilinde barış yapılabileceği, eğer bu konuda Rusya arabuluculuk yapmak isterse kabul edilebileceğinin belirtilmesi istenmektedir.

Rusya ile kurulan ilişkilerde sıkıntılar yaşandığı bir dönemde, Ukraynalı General Mihail Vasilyeviç Frunze başkanlığındaki bir heyet Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti temsilcisi olarak 1922 yılı Aralık ayı içerisinde Ankara'ya gelmiştir. 2 Ocak 1922 tarihinde Türkiye ile Ukrayna arasında Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (Aliyef, 1981: 80; Benhür, 2008: 288). Frunze, antlaşmanın imzalaması esnasında silah alımı ve Ankara'daki resmi görevlilerin maaşlarının ödenmesi için Türkiye'ye 10 milyon altın ruble ödünç verilmesi hakkındaki anlaşmanın Moskova tarafından yerine getirilmesini hızlandırmış, ayrıca bir çocuk yetimhanesi açılması için 100 ruble vermiştir (Meyer, 2009: 258). Aynı süre zarfında birçok kez Mustafa Kemal Paşa ile görüşme fırsatı bulan Frunze, Batı cephesindeki harekât planlarının yapıldığı toplantılara da katılmıştır. Frunze'nin Rusya'ya dönüşte verdiği olumlu rapor, Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması nedeniyle Rusya'da oluşan şüpheleri gidermiştir. Ankara'dan ayrılırken Mustafa Kemal Paşa kendisine Lenin'e iletmek üzere bir mektup vermiştir (Kolesnikov, 2010: 31).

Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e yazdığı 4 Ocak 1922 tarihli bu mektupla Rusya'da oluşan güvensizliği gidererek ilişkileri normale döndürmeyi hedeflemiştir. Atatürk bu mektubunda ilkönce milli mücadelenin niteliğini hatırlatmış, daha sonra Fransız-Türk Antlaşması'nın tıpkı İngiliz-Rus Ticaret Antlaşması gibi, belirli şartların zorunlu bir sonucu olduğunu ifade etmiş ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı hiçbir anlaşma imzalamayacağı gibi, Rusya'ya karşı herhangi bir koalisyona asla katılmayacağı teminatını vermiştir (Bilge, 1992: 81). Mustafa Kemal Paşa açıkça teminat vererek kritik bir dönemde Rusya ile ilişkilerin bozulmasını önlenmeyi hedeflemiştir.

Ukrayna ile yapılan antlaşmanın Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmasından sonra, onaylanan belgelerin Ukrayna'da karşılıklı alınıp verilmesi için Dr. Rıza Nur başkanlığında bir heyet görevlendirilmiştir. Bu durumdan faydalanarak Mustafa Kemal Paşa, zaman zaman kesintiye uğrayan yardımların devamı için özel girişimde bulunmak amacıyla, Lenin'e 10 Nisan 1922 tarihli yeni bir mektup göndermiştir. Bu mektubu Dr. Rıza Nur Moskova'ya kadar giderek bizzat elden vermiştir (Gürün, 2010: 76).

Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Türkiye-Rusya ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın hemen öncesine kadar, 22 Nisan 1922 tarihinde Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği Askeri Ataşelik binasının Rus gizli polisi Çeka tarafından basılarak arama yapılması, bazı belgelere el konması ve kimi personelin sınır dışı edilmesi olayı dışında önemli bir sorun yaşanmamıştır. Bu olay üzerine Ali Fuat Paşa Moskova'dan ayrılarak Türkiye'ye dönmüştür. Daha sonra Ruslar 2 Temmuz 1922'de özür dilemişler ve olay kapanmıştır (Benhür, 2008: 289-290). Meyer (2009: 260)'e göre o günlerde Rusya'da hakim olan görüş, olayların Ankara ve Moskova arasındaki ilişkilerin gelişimini engellemeye çalışan İngilizler tarafından provoke edildiği şeklindedir.

Türk-Rus ilişkilerinde rahatsızlık yaratan diğer bir gelişme de 1922 yılı Ağustos ayında, Türk yetkililerinin itirazına rağmen, Ankara'da faaliyet gösteren Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kongresine katılmak üzere Komünist Enternasyonal'in temsilcilerinin Türkiye'ye gelmeleridir. Bunun üzerine Türk Dışişleri bir nota ile Rus Dış Ticaret Temsilciliğinin kapatılmasını istemiştir (Kolesnikov, 2010: 32). Rus Sefareti konuyu Başbakan Rauf Bey'e iletmıştır. Başbakan Rauf Bey, Rus Sefiri ile 9 Kasım'da yaptığı görüşmede konuya ilişkin, *"...Lozan Konferansı'na iştirak ettiğimiz bir sırada, memleketimizde kapitülasyonların yarattığı bir teşkilatı ihmal edemeyiz. Dost Rusya milleti memleketimizde ticaret yapabilir, ancak kayıtsız şartsız Türk kanunlarına uymalıdır"* şeklinde Türkiye'nin tutumunu net bir dille ifade etmiştir (Gürün, 2010: 79).

Türkiye ile ticari ilişkileri yeniden kurmak ve diğer ülkelerin Türkiye'ye ticari olarak etki etmelerini önlemek amacıyla Haziran 1923'de Sovyet Hükümeti, Türkiye ile ticarete bazı uygulama ve zorunlulukları kaldırarak Türk tüccarlarına kolaylık sağlamıştır (Kolesnikov, 2010: 32). Böylece Türkiye ile ticareti ve dolaylı olarak da siyasi ilişkileri düzeltmeyi amaçlamıştır.

3. BÜYÜK TAARRUZ SONRASI TÜRK -RUS İLİŞKİLERİ

26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz Türk Ordusunun galibiyeti ile sonuçlanmış, İzmir ve Bursa kurtarılmış, Türk birlikleri İstanbul ve Trakya'nın kurtarılması amacıyla İzmit ve Çanakkale'ye yönelmişti. İngiltere İstanbul ve Boğazlar bölgesini teslim etmeye yanaşmıyordu. Ancak müttefikleri Fransa ve İtalya İngiltere'yi desteklemediğinden İngiltere'nin de bu direnci kırdı. 23 Eylül'de İngiltere,

Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları, bir nota vererek askeri harekâtın durdurulmasını, Venedik veya başka bir yerde İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Yunanistan ile Türkiye temsilcisinin katılacağı bir konferans toplanmasını önerdiler. Ayrıca bu notada Boğazlardaki tarafsız bölgeye asker gönderilmemesi şartıyla, Edirne dahil Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilebileceği bildiriliyor, konferanstan önce Mudanya veya İzmit'te bir toplantı yapılması teklif ediliyordu (Doğanay ve Açıkses, 2006: 136-137).

Konferans davetine verilecek cevabi nota hakkında Büyük Millet Meclisi'nin 4 Ekim 1922 tarihli gizli oturumda Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, dört büyük devletle Yunanistan'ın yanında muharip olmadıkları halde sadece boğazların kontrolü ile ilgili konularla ilgili oldukları için iki devletin (Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı) daha çağırılmasına rağmen onlardan daha fazla bu meselede, menfaate sahip olan Rusya'nın, Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın çağırılmamasını hükümetin hayretle gözlemlediğini ifade etmiştir. Aynı toplantıda söz alan Mustafa Kemal Paşa da; "...Rusya'ya karşı verilmiş sözümüz vardır. Bu taahhüdümüzün icabatını sureti katiyede yapmak mecburiyetindeyiz, Onun içindir ki... Rusya vesaire davet edilmemiş bulunuyorsa konferansta dahi sureti katiyede bu noktai nazarımızı tekrar dermeyan etmek muvafık olacaktır..." sözleriyle Yusuf Kemal Bey'in bu düşüncelerini desteklemiştir (T.B.M. M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 3, s. 861-869).

29 Eylül'de İtilaf Devletleri yetkililerine, Meriç Nehri'ne kadar Trakya'nın derhal boşaltılması şartıyla Mudanya'da toplantı yapılmasının kabul edildiği cevabı verilmiş ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır (Akman, 2014: 21).

Müttefiklerin konferans teklifinin duyulması üzerine Rusya harekete geçerek, İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Mısır'a 24 Eylül 1922'de gönderdiği telgraflarla Ortadoğu sorunlarını görüşmek üzere bir konferans toplanmasını istemiş, ancak telgraflar beklediği etkiyi yapmamıştır. Bunun üzerine bir hafta sonra Dışişleri Komiseri Çiçerin yeni bir çağrıda bulunarak; Sovyetler Birliği Hükümeti'nin Ortadoğu sorunlarının barışçı çözümlenmeleri ile ilgilendiğini belirtmesine rağmen bir yanıt alınmadığını, TBMM Hükümeti'nden alınan bilgilerden konferansın toplanacağını öğrenildiğini ve Japonya'nın davet edilmesine rağmen Sovyetler Birliği'nin davet edilmemesinin anlaşılmadığını, Sovyetler Birliği'in katılmayacağı bir konferanstan istenilen sonucun alınamayacağını, Sovyetler Birliği'ni bir oldubitti karşısında bırakarak onsuz alınacak kararların kabul edileceği anlamına gelemeyeceğini ve Sovyetler Birliği Hükümeti'nin Ortadoğu sorunları konferansının tamamına katılmakta ısrarlı olduğunu belirtmiştir (Bilge, 1992: 83-84). Rusya yapılacak toplantının tamamına katılmakta ısrar ederek alınacak kararlarda etkin rol oynamayı amaçlamaktaydı. Bu konuda bir taraftan da Türkiye'yi sıkıştırmaktaydı.

Rusya 3 Ekim 1922’de Türk Dışişleri Bakanlığına gelişmelere ilişkin bir nota vermiştir. Notada öncelikle Mudanya’da yapılması planlanan konferansa ilişkin bilgi verilmediği ve yürütülen dış politikada uyuşma olmadığı belirtilmektedir. Notada geçen ve burada ifade edilmesinde fayda olan diğer hususlar ise şöyle idi (Bilge, 1992: 84; Çolak, 2010: 114):

Hükümetim, Türkiye Hükümeti’nin, Sovyetler Birliği notasını desteklemeyişine, Mudanya Konferansı’na katılmaya ve Trakya’nın, ayrıca Boğazlarla, İstanbul’un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine fevkalade şaşmış bulunuyor. Böylelikle dış politikada uyuşum izlenememiş ve bunun sonucu olarak da İtilâf Devletleri, özellikle İngiltere için elverişli bir durum ortaya çıkmış bulunuyor... Hükümetim, aramızdaki Boğazlar anlaşması gereğince, Sovyetler Birliği’nin, İtilâf Devletleri’nin Türkiye’ye ilişkin olarak atacakları her adımı önceden açıklamak, Türkiye’nin de aynı şeyi yapmak zorunda olduğunu, ayrıca karşılıklı olarak birbirimizi desteklememizi ve birimiz olmadan ötekini Boğazlar Konferansı’na katılmayacağını bildiren karşılıklı bir nota vermemizin gerekli olduğunu bildirir.

Türkiye’nin haber vermemesinden şikâyet edilmekte ancak, Rusya’nın bu tutumu yukarıda belirttiğimiz üzere Çiçerin’in açıklamalarıyla çelişmektedir. Çiçerin çağrısında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nden bilgi alındığını açıkça ifade ediyordu. Ayrıca Büyük Millet Meclisi’nin 4 Ekim 1922 tarihli gizli oturumunda Rusya’nın da konferansa davet edilmesi doğrultusunda bir irade ortaya konmuş ve müttefiklere verilecek cevabi notada da bu husus yer almıştı.

Diğer taraftan Rus basınında birinci sayfadan 6 Ekim 1922 tarihinde, “*Ankara Rusya’nın Davet Edilmesini Talep Ediyor*” ve 7 Ekim 1922 tarihinde, “*Ankara... Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’ın Toplantıya Davet Edilmesini Teklif Ediyor*” (Akman, 2014: 42) başlıklı haberlere yer verilmesi de aslında Rusya’nın Türkiye’nin bu tutumundan haberdar olduğunun en bariz göstergesidir.

Rusya ile Türkiye arasındaki o dönemdeki ilişkilerle ilgili Rus Büyükelçisi Aralov 4 Şubat 1923’te Karahan’a yazdığı mektubunda, “*Türklerle olan ilişkilerimiz günden güne kötüleşiyor, aslına bakılırsa gergin, hatta bazen düşmanca bir karakter kazanıyor...*” şeklinde görüşlerini belirtmektedir. Bu durumun baş sorumlusu olarak da Rauf Orbay’ı göstermekte, Rauf Orbay’ın saltanat taraftarlarını gizlice desteklediğinden, İngiltere ile eski bağları olduğundan ve onların görüşlerine değer verdiğinden şikâyet etmektedir. Aralov’a göre Türkiye’nin Rusya’dan uzaklaşarak batıya yaklaşması, savaşın bitimiyle Anadolu pazarındaki en büyük rakiplerinden, Yunan ve Ermeni’lerden kurtulan Türk burjuvasının hareketlenmesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın milli sermayenin oluşturulması için uyguladığı ekonomi politikasının doğal bir sonucudur (Meyer, 2009: 262). Ancak Aralov’un, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ülkeyi Bolşevizm de dahil her türlü dış etkilerden koruyarak, Türkiye’nin kayıtsız şartsız tam bağımsızlığını hedefleyen gayretlerini dikkate almadığı görülmektedir.

İngiltere, Fransa ve İtalya aralarında yaptıkları görüşmelerde Boğazlar konusu görüşülürken Rusya’nın da toplantıda bulunması konusunda görüş birliğine vardılar. Barış görüşmelerinin Lozan’da

yapılması için bu üç büyük devlet birlikte hazırladıkları davet mektuplarını 26 Ekim 1922’de Rusya da dahil olmak üzere tüm ilgili devletlere gönderdiler (Tayhani, 2007: 149).

Türkiye, Rusya’nın Boğazlar konusu görüşülürken diğer ilgili devletlerle birlikte Lozan Konferansı’na katılmasını desteklerken, konferansın tamamına katılmasını uygun bulmuyordu. Çünkü Türkiye, Lozan’da hasımları olan İtilaf Devletleri ve Yunanistan’la barış masasına oturacağını, Rusya’nın ise taraf olmadığını, ayrıca Türkiye’nin hamisi gibi bir tavır takınmasının kendi gücüne dayanarak yapacağı barışa gölge düşüreceğini değerlendirmekteydi.

Türkiye’nin bu yaklaşımını Mustafa Kemal Paşa’nın, Petit Parisien gazetesinin muhabirine Bursa’da 2 Kasım 1922’de verdiği demeç çok net yansıtmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Lozan Konferansı’nın iki aşamada yapılması husussundaki görüşünü şu şekilde belirtmiştir (Bilge, 1992: 85): *“Türkiye ve müttefikleri ile Yunanistan arasında barış yapılması için düzenlenmesi gereken konular özellikle bu devletleri ilgilendirir. Ancak, Çanakkale meselesinin (Boğazların) halli için özel bir konferans toplanması ve bu konferansa ilgili devletlerin ve özellikle Sovyet Hükümeti’nin katılması tercih edilir.”*

İsmet Paşa da Dışişleri Bakanı olduktan sonra Lozan’a gitmeden evvel Rus Büyükelçisi Aralov’la Rusya’nın konferansın tamamına katılması konusunda birkaç görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerde Aralov’a Türkiye’nin görüşlerini şu şekilde açıklamıştır (Gürün, 2010: 91):

Türkiye kendisi ile savaş halinde bulunan devletlerle bir barış antlaşması yapmak üzeredir. Rusya ile aramızda imzalanmış Moskova Antlaşması vardır. Lozan Konferansı’na düşman bulunduğumuz devletlerle beraber Rusya’nın da katılmasını istemeyiz. Aksi takdirde, Osmanlı idaresinin politikasını benimsemiş bir duruma düşeriz. Lozan Konferansı’nın bütün safhalarına Rusya’nın katılması teklifi bizim eskiden büyük devletlerle yaptığımız antlaşmaları hatırlatacak bir durum yaratabilir. Bununla beraber Boğazlar rejimi görüşülürken Rusya’nın ve diğer Karadeniz memleketlerinin konferansta görüşlerini ifade etmeleri imkânının kendilerine sağlanması bizim makul karşıladığımız bir formüldür.

Rusya ise Lozan’da Yakın-Doğu meselesinin genel olarak çözüme kavuşturulacağı bir konferans yapılacağı düşüncesini savunmaktaydı. Ayrıca kendisini Türkiye’nin hamisi gibi bir pozisyona sokarak Türkiye’yi etki altında tutmak istediği, böylelikle de konferansta etkin rol oynamayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Rusya’nın tutumunu net olarak yansıtmaları açısından 9 Kasım 1921 tarihinde Başbakan Rauf Bey ile Rus Büyükelçisi Aralov arasında yapılan görüşmede geçen bazı ifadeler burada yer vermekte yarar vardır. Aralov bu görüşmenin bir bölümünde, Boğazlar meselesinin aynı zamanda genel kararlarla çok yakından ilgili olduğunu, Rusya’nın dahil olmadığı konferansta ana meseleler halledilirken alınacak kararların Boğazlar meselesi üzerinde de bağlayıcı etki yapabileceği, böyle bir durum karşısında kalmak istemediklerini belirtmiştir.

Aralov'un bu ifadeleri karşısında Rauf Bey, Lozan'da Türkiye ile muhasımları arasında barış tesis etmek maksadıyla bir konferans yapılacağını, Rusya'nın bu tutumunda ısrar etmesinin hem Türkiye hem de muhasımları tarafından yanlış anlaşılma ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etmiştir. Arkasından, Rus Hükümeti'nin bu tutumunun, ya Türkiye-Rusya anlaşmazlığını tekrar incelemek arzusunda olduğunu ya da Rusya'nın katılmayacağı bir konferansta Türkiye'nin kendi başına haklarını koruyamayacağını düşündüreceğinden kabul edilemez bir yaklaşım olduğunu belirtmiştir (Gürün, 2010: 93-94). Rusya, gelinen bu durum karşısında bütün gayretlerine rağmen konferansın tamamına katılmayacağına kanaat getirmiş ve tamamıyla katılmamaktansa Boğazlar ile ilgili konular görüşülürken katılmakta fayda görmüştür.

Lozan Konferansı'nda Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin'in açıkladığı Rus görüşü; Boğazlarda ve Marmara Denizi'nde ticari deniz ulaşımının devamlı olarak serbest olması ve hiçbir kısıtlama konmaması, savaşta ve barışta Boğazların Türkiye dışında bütün devletlerin savaş gemilerine ve askeri uçaklarının geçişine kapatılması, Boğazlar ile Marmara Denizi'nde Türkiye'ye kıyılarını tahkim etmek ve silahlandırma hakkının verilmesi şeklindeydi. İngiltere ise Boğazların daima açık bulundurulması fikrini savunuyordu (Ergil, 1978: 105-106). Rusya'nın amacı, Boğazların Türkiye dışında bütün devletlerin savaş gemilerine kapatılması ve Türkiye'nin Boğazları kendi gücüne dayanarak korumasının önünü açarak Karadeniz'de güvenliğini ve tam hâkimiyetini sağlamaktı.

Türkiye ise bir an evvel bağımsızlığını tanıyan bir barış sağlamak istiyordu. İstanbul ve Marmara'nın denizden ve karadan gerçekleşebilecek saldırılara karşı korunması teminatı verilmesini, savaş gemilerinin geçişinin kısıtlanması, ticaret gemilerinin devamlı serbest olması fikrini kabul ediyor, ancak Boğazların askerden arındırılmasına karşı çıkıyordu. Askerden arındırma konusunda bazı haklar tanınması karşılığında bu hususta da ikna oldu (Gürün, 2010: 96).

İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nda 1 Şubat 1923 tarihli oturumda dile getirdiği şu ifadeler Türk tarafının yaklaşımını çok net ortaya koymaktadır (Meray, 1970: 133):

Türk Temsilci Heyeti... Boğazların ticaret gemileriyle savaş gemilerine açılmasını kabul etmekle barış uğrunda ve insanlığın genel çıkarları için, Müttefik Devletlere çok geniş bir ödünde (tavizde) bulunduğunu düşünmekte... Bu serbestlik rejiminin ve onu tamamlayan askerlikten arındırma tedbirlerinin, Türk başkentinin savunmasını güçten düşürdüğü göz önünde tutulursa, bu ödünün önemini değerlendirmek kolay olacaktır... Türk Temsilci Heyeti, Gelibolu yarımadasında bir garnizonun bulunmasının, beklenmez olaylara karşı bu bölgenin korunması için zorunlu olduğunu da, 8 Kasım'da bildirmişti... Bu son derece haklı isteğin yerine getirileceğinden şüphe etmemektedir...

Ayrıca İsmet Paşa Büyük Millet Meclisi'nin 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda yaptığı açıklamalarda Rus temsilcileri ile Lozan Konferansı esnasında devamlı olarak dostluk ilişkisi içerisinde karşılıklı fikir alışverişinde bulduklarını ve konferanstan dostane ayrıldıklarını belirttikten sonra

aşağıdaki ifadelerle konferansta Rusya ile Türkiye arasında dostane bir ilişki olduğunu ancak Boğazlar meselesinde iki taraf arasında fikir ayrılığı yaşandığını net bir şekilde ortaya koymuştur (T.B.M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1299):

Biz, Boğazlar meselesinde birçok mücadele ettikten sonra Boğazların tahkim edilmemesini ve sefaini harbiyenin serbest olarak mürurunu (savaş gemilerinin serbest olarak geçişlerini) kabul ettik. Hâlbuki Rus heyetinin noktai nazarı esas itibariyle Boğazların tahkim edilmesi ve kapalı olması zemininde idi. Onun için Boğazlar mes'elesinde aramızda ihtilâf vardı. Bu ihtilâf nihayete kadar daim olmuştur ve zaruridir...

1 Şubat 1923 tarihli oturum sonunda Boğazlar Sözleşmesini oluşturan tasarı tamamlandı. Ancak Çiçerin, Rusya'nın bu tasarımı mevcut haliyle imzalamasının mümkün olmadığını bildirdi. Tasarı genel olarak savaşta ve barışta ticari deniz trafiğinin Boğazlardan serbestçe geçişini öngören bir düzenlemenin benimsenmesi ve barış zamanında sadece sayı ve demirleme süresi sınırlamaları dışında, bütün savaş gemilerinin de serbest geçişinin kabul edilmesi şeklinde hazırlandı. Yalnız, herhangi bir devletin boğazlardan geçireceği tüm deniz gücü, Karadeniz'de bulunan en güçlü filonun gücünden daha fazla olmayacaktı (Meray, 1970: 140-150).

Lozan Konferansı sonundan Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme, 1 Şubat 1923 tarihinde belirlendiği şekilde metinde değişiklik yapılmadan 24 Temmuz'da imzalandı. Rusya sözleşmeyi 14 Ağustos'ta Roma'da imzaladı. Fakat Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin güvenliğini sağlamadığı, barış şartlarını temin etmediği ve meşru haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle sözleşmeyi onaylamadı (Gürün, 2010: 100).

Lozan'da Rusya ile Türkiye arasında dostane bir ilişki olmasına ve devamlı fikir alışverişinde bulunulmasına rağmen iki tarafın yaklaşımı farklıydı. Türkiye, bulunduğu şartlar gereği daha fazla savaşı devam ettirmek istememesi ve bir an evvel bağımsızlığını tanıyan bir barışı sağlamayı hedeflemesi nedeniyle başka türlü hareket etmesi mümkün olmadığından Boğazların silahtan arındırılması ve savaş gemilerinin bazı kısıtlamalar ile geçişlerini kabul etmiştir. Rusya ise kendi açısından Karadeniz'de güvenliğinin tehlikeye gireceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ancak bu fikir ayrılığının Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilediğini söyleyemeyiz. Türk-Rus ilişkilerinde bir dönem Lozan Anlaşması ile bu şekilde sona ermiştir. Bundan sonra Türkiye, bir süre daha İngiltere ve Fransa ile devam eden sorunları nedeniyle Rusya ile dostane ilişkilerini sürdürmek durumunda kalmıştır.

SONUÇ

1917'de Rusya'da yaşanan ihtilâl sonucunda Çarlık rejimi yıkılmış Bolşevik rejim iktidara gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde ilişkiler, çok değişken bir seyir izlemiştir. Türkiye ve Rusya, içinde buldukları şartlar gereği

ortak düşmanları olan emperyalist devletlere karşı yürüttükleri mücadele nedeniyle dostça bir ilişki içerisine girmişlerdir. Fakat görünürde olan bu dostluğun arkasında karşılıklı çıkarlar söz konusuydu. Esas itibarıyla Türkiye için bu durum, dış politikada yardımlaşma, ama iç politikada Sovyetlerin her türlü ideolojik girişimlerini engelleme esasına dayanmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bir var olma savaşı yürüten Türkiye'nin Sovyet Rusya ile yaptığı işbirliği ideolojik nedenlerden değil, içinde bulunduğu şartlar gereği gelişmiştir. Bu yüzden Milli Mücadele esnasında Sovyet Rusya ile yapılan işbirliği kontrollü bir şekilde yürütülmüştür. İngiltere ve Fransa'nın o dönemde yürüttükleri politika her iki devletin de ilişkilerini devam ettirmesini zorunlu kılmıştır. Ancak Türkiye ve Rusya arasında hiçbir zaman tam bir güven ortamı oluşturulamamıştır. Sovyet Rusya'nın Anadolu'ya Bolşevik rejimini yayma çabaları ve Ermenilere verdiği destek Ankara Hükümetini rahatsız etmişti. Ayrıca Rusya'nın bu dönemde, Enver Paşa'yı destekleyici faaliyetlerinden de Türkiye rahatsızlık duymaktaydı.

Rusya emperyalist devletlere karşı savaştan Türkiye'nin Bolşevik ideolojiyi benimseyebileceğini, böylelikle Türkiye üzerinden diğer Müslüman ülkelerin de Bolşevik ideolojinin etkisi altına alınabileceğini hesaplamaktaydı.

Fakat Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadelenin ilk günlerinden itibaren Bolşevik rejimin Türkiye'ye hiçbir surette uymadığını düşünerek bu yönde tavır ortaya koymuş, Sovyet yardımlarının kesilmesi ihtimaline rağmen bu tavrından ödün vermemiştir. Türkiye, Rusların Anadolu'daki faaliyetlerine karşı gayet katı bir tutum sergilemiş, hatta Rus elçilik mensuplarını bile sınır dışı etmekten çekinmemiştir.

Bu dönemde Türkiye de Sovyet Rusya da karşılıklı ilişkilerini emperyalist Batı'ya karşı bir koz olarak kullanma düşüncesindeydiler. Ankara Hükümeti, İtilaf devletlerine karşı yürüttüğü mücadelede Sovyetler Birliği'ni bir denge unsuru olarak kullanmıştır. Aynı şekilde Sovyet Rusya da Türkiye'yi bir koz olarak kullanmış, bir taraftan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya gayret ederken bir taraftan da İngiltere ile arasını düzeltmeye gayret etmiştir.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması neticesinde doğu sınırlarının güvenliğini sağlayan Türkiye bütün gayretlerini Batı Cephesi'ne yönlendirme imkânına kavuşarak, Yunanlılara karşı savaşmak üzere ordusunun durumunu kuvvetlendirmiş ve neticede Yunanistan'ı yenilgiye uğratmayı başarmıştır.

Lozan'da görüşmelerin tamamına katılmayı başaramayan Sovyet Rusya Boğazlar konusu görüşülürken Türkiye ile fikir ayrılığı yaşasa da İtilaf devletlerine karşı Türkiye'yi destekleyici bir tavır

sergilemiştir. Türkiye ise daha fazla savaşı devam ettirmek istemediğinden ve bir an evvel bağımsızlığını tanıyan bir barışı sağlamak amacıyla İngiltere'nin Boğazlar konusundaki tekliflerini kabul etmek durumunda kalmıştır.

Türkiye, Lozan'da çözüme kavuşturamadığı sorunlar ve İngiltere'nin etkisi nedeniyle Milletler Cemiyeti'nin sergilediği yanlı tutumu nedeniyle Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini sürdürmek durumunda kalmıştır.

Özetle Milli Mücadele döneminde Rusya-Türkiye ilişkileri karşılıklı çıkar ilişkisi şeklinde gelişmiş, gerçek manada karşılıklı güvene dayalı bir dostluk tesis edilememiştir. Sömürgeci güçlere karşı ortak çıkarlar söz konusu olduğu için Bolşevik Rusya ile iyi ilişkiler kurulmak istenmiştir.

KAYNAKÇA

Akman, E. (2014). Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın Sovyet Rusya basınında yansımaları (Pravda ve İzvestiya Gazeteleri üzerinden basın analizi). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, (3)*, ss. 19-45.

Aliyef, H. (1981). Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında dostluğun kurulması ve sağlamlaştırılmasındaki rolü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cit 36, (1)*, ss. 69-85.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, *Moskova'daki Türkiye Heyet-i Murahhasası Reisi Bekir Sami Bey'e Verilen 21.10.1920 Tarihli Talimat*, Dosya Ek : 431-4, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 1-15-9.

Benhür, Ç. (2008). "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (24)*, ss. 277-313.

Bilge, A. S. (1992). *Güç komşuluk (Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri, 1920-1964)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Cebesoy, A. F. (2000). *Milli Mücadele hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.

Çalışkan, Ü. (2006). Türk Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın mali ve askeri yardımları. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi, (9)*, ss. 35-54.

Çolak, Ö. (2010). *Lenin döneminde Türk-Rus ilişkileri (1917-1923)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Doğanay, R. ve Açıkse, E. (2006). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlkeleri*. Elazığ: Manas Yayıncılık,

Doğanay, R. (2009). Milli Mücadele döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas politikaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19, (2)*, ss.279-298.

Ergil, D. (1978). Boğazlar üzerinde bitmeyen kavgası (1923-1976). *Lozan'ın 50. Yılına Armağan*, (ss. 104-133). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü.

- Gürün, K. (2010). *Türk Sovyet ilişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karabekir, K. (1990). *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve ittihat Terakki Erkânı*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Karabekir, K. (1995). *İstiklâl Harbimiz 4. Cilt*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kılıç, S. (2016, Haziran). İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliği'nden gelen yardımlar. *DTCF Dergisi*, 56.1, ss. 124-143.
- Kolesnikov, A. (2010). *Türk-Sovyet ilişkilerinin kuruluşunun 90. yılı, Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri*. İlyas Kamalov (Çev.). Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşı'na kadar Türk-Rus ilişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Meray, S. L. (1970). *Lozan Barış Konferansı, tuatnaklar belgeler, C. 1, Kitap 2*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 300.
- Meyer, M. S., (Kış 2009). Arşiv belgeleri ışığında Lozan Konferansı sırasında Türk-Rus ilişkileri. F. Yapıcı (Çev.). *Akademik Bakış Dergisi, Cilt 3, (5)*, ss. 251-264.
- Müderrişoğlu, A. (1994). Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynakları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 4, (13)*, ss. 27-53.
- Onaran, N. (2013). *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919), emvâl-i metrukenin tasfiyesi-II*. İstanbul: Evrensel Basım Yayım.
- Sarıay, Y. (1986). *Milli Mücadelede Türk-Sovyet Münasebetleri*. Erişim Tarihi: 02 Şubat 2018, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/188174>.
- Sonyel, S. R. (2014). *Türk Kurtuluş savaşı ve Dış Politika I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tayhani, İ. (2007). Tarihte Türk-Rus ilişkileri (1878-1923). *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, (22)*, ss. 144-151.
- Tevetoğlu, F. (1988). *Milli Mücadele yıllarındaki kuruluşlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, M. (2015, Ekim). Rusya'nın Kafkasya politikası ve Türk Milli Mücadelesi. *VIII. Uluslar Arası Atatürk Kongresi (Atatürk ve Türk Kültür Coğrafyasında Kafkasya ve Çevresi), Cilt 1*, ss. 19-38, Gence.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, s. 158-173.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 1, s. 176-187.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 3, s. 861, 868, 869.
- T.B.M. M. Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 3, s. 1299.